

ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ

УДК 81-115:81'373·611=13

АЛЬШИНА І. Г.

(Донецький національний університет)

СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ІЗ ВЕРШИНОЮ «ДІЄСЛОВО ОБЕРТАЛЬНОГО РУХУ»: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються проблеми структурної та семантичної організації словотвірного гнізда дієслова *обертатися* у латинській та сучасних романських мовах. Визначено етимологічні особливості дієслова *vertere*, встановлено похідні словотвірного гнізда та здійснено їх семантичний аналіз.

Ключові слова: етимологія, словотвірне гніздо, корінь, похідна одиниця, сема, структура.

Алешина И.Г. Семантико-деривационная характеристика словообразовательных гнезд с вершиной «глагол вращательного движения». В статье исследуются проблемы структурной и семантической организации словообразовательного гнезда глагола *vertere* в латинском языке. Определены этимологические особенности глагола *vertere*, установлены производные словообразовательного гнезда и осуществлена их семантическая классификация.

Ключевые слова: этимология, словообразовательное гнездо, корень, производная единица, сема, структура.

Aloshyna I.G. Structural and semantic analysis of word-formative families of words of *vertere* in Latin and Modern Romance Languages. In the article considered problems of structural and semantic organization in the word-formation nest *vertere* in Latin and modern Romance languages. The etymologic features of verb *vertere* are set, composition of derivatives is certain in the structure to word-formation nest and their semantic classification is produced.

Key words: etymology, word-formation nest, root, sema, structure.

Зіставне дослідження словотвірних систем генетично споріднених мов, таких як романські, сприяє глибшому аналізу формального та семантичного устрою твірних і похідних слів та комплексних одиниць словотворення, визначенню їх ролі у процесі мовної номінації. Виявлення спільних та відмінних рис дериваційного потенціалу мовних одиниць, за словами В. Ф. Васильєвої, формує індивідуальну для кожної мови структуру семантичних характеристик, що містяться не тільки на словотвірному, але й на лексичному та граматичному рівнях [Васильєва 2003, с. 9]

У статті розглядаються комплексні одиниці словотворення - словотвірні гнізда (СГ), до складу яких входять слова зі спільною ядерною семою, матеріальним виразником якої є корінь. Зазвичай СГ формують твірне слово і його похідні, які виникають у мові на базі точно визначеного значення твірного слова [Тихонов 1990, с. 37-38]. Похідні слова є «мотивованими позначеннями предметів дійсності, причому мотивованість цього роду позначень виражається у відношеннях між значущими звуковими комплексами, що знаходяться в самій структурі його роду слів. Саме тому значення слова з похідною основою завжди можна визначити завдяки покликанню на значення відповідної первинної основи, причому саме таке роз'яснення значення похідних основ, а не прямого опису відповідного предмету дійсності, і становить власне лінгвістичне завдання у вивченні значення слів» [Винокур 1959, с. 421]. Отже, в аналізованих нами СГ наявні мотиваційні відношення твірного і похідного, де похідне включає в себе значення твірного.

До вивчення словотвору, як і будь-якого іншого мовного рівня, треба підходити як до складного явища, яке можна пізнати тільки шляхом виявлення і усвідомлення його системного характеру. Останнім часом відбулася зміна уявлення про СГ як щось статичне, зафіксоване дериватологами у словниках. Цей факт пояснюється інтересом лінгвістів до дослідження динамічного аспекту комплексних угруповань словотворення. Таким чином, на цей час у словотворенні **актуальним** є ретроспективний, діахронічний, дериваційно-діахронічний підхід.

Пропонована стаття присвячена синхронно-діахронному аспекту словотвору латинської та сучасних романських мов на базі СГ з вершиною дієсловом обертального руху, при аналізі яких виходимо з положення, що «всяка синхронія у мові існує тільки як

умовно обмежений момент розвитку і відповідно повинна розглядатися як синхронія динамічна» [Виноградов 1975, с. 4].

У статті ставиться **мета** – визначити, описати та зіставити формальну та семантичну структуру СГ з вершинами у латинській мові *vertere* та його «нащадками» (латинізмами) у сучасних романських мовах: ісп. *verter*, іт. *versare*, порт. *verter*, фр. *verser*. Ці лексичні одиниці є найбільш типовими на позначення обертального руху. Праць такого напрямку у словотворенні нам не відомо, і представлена стаття є спробою заповнити існуючу лакуну та ініціювати інтерес до таких досліджень.

Щодо семантики дієслів обертального руху, яка успішно досліджується як на матеріалі російської мови, так і у типологічному аспекті [Круглякова 2010], зазначимо, що такі лексичні одиниці описують ситуацію, коли предмет рухається по зовнішньому колу відносно якогось орієнтиру або рухається навколо себе (по внутрішньому колу). Ці дієслова належать до дієслів способу/характеру руху (обертальний рух) і, за словами В.Л.Ібрагімової, «обертальний рух – це такий рух, коли все тіло описує коло навколо центру, що лежить на вісі оберту. Причому вісь проходить в самому тілі чи зовні нього» [Ібрагімова 1988, с. 72]. Кількість таких дієслів незначна у мовах, що пояснюється специфікою такого руху у просторі, невеликою кількістю предметів до такого руху. Тому семантична структура таких дієслів диференційована значно менше за семами (відсутні семи – середовище, поступальність, швидкість, інтенсивність та ін.)

При дослідженні СГ сучасних романських мов мусимо звертатися до їхнього першоджерела – **латинської мови**. Лише через порівняння словотвірних систем цих мов простежуємо спільні та відмінні риси.

Як відомо, словотвірний потенціал вершини СГ зумовлений в першу чергу її лексико-граматичним значенням. Тому у складі СГ можливі такі різні частиномовні блоки: іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові та ін. Натомість структура СГ визначається співвідношенням одиниць двох планів – синтагматичного і парадигматичного. У синтагматичному плані СГ є сукупністю словотвірних ланцюжків (СЛ), у парадигматичному – сукупністю словотвірних парадигм (СП) [Земская 1973, с. 21]. Взаємозв'язок і взаємодія двох планів забезпечується тим, що на словотвірному рівні кожне похідне слово одночасно вступає як в синтагматичні, так і парадигматичні зв'язки [Тихонов, с. 41].

В. Г. Гак зазначає, що розвиток значень слова може відбуватися за такими напрямками: 1) в нових значеннях слова, 2) в утворенні нового слова. 3) у формуванні фразеологічних одиниць [Гак 1998, с. 694]. Семантична структура похідних слів СГ пов'язана з кількома лексико-семантичними варіантами (ЛСВ) твірного слова. Похідним словам властиві як прямі, так і непрямі, метафоричні значення. Як твірне, так і кожне слово СГ мають свою власну достатньо об'ємну і складну семантичну структуру. За словами О. М. Тихонова, семантичні зв'язки між спільнокореновими словами у гнізді різноманітні. «До одного і того ж похідного слова тягнуться смислові нитки від різних слів» [Тихонов 1990, с. 37].

Кореневе дієслово обертального руху у **латинській** мові мало дві фонетично близькі форми, друга є граматичною похідною першої: *vertere* та його середньопасивна форма *verti*. За значеннями *vertere* та *verti* близькі. **VERTERE** - 1) повертати; 2) пахати (землю); 3) штурляти; 4) направляти (до берега); 5) відводити (воду); 6) спрямовувати (гнів); 7) привласнювати (гроші); 8) приводити (у захват); 9) тлумачити (сон); 10) приписувати (перемогу); 11) використовувати (випадок); 12) міняти (одяг); 13) перетворювати на щось; 14) перекладати (на іншу мову). **VERTI** - 1) обертатися, кружляти; 2) направлятися; 3) приймати хід; 4) біти повернутим (до вікна); 5) знаходитися між (кимось); 6) проходити між (битва); 7) міститися; 8) залежити; 9) торкатися, мати відношення; 10) змінюватися. Відповідно похідні одиниці вибірково і частково успадковують первинні значення і на основі приєднання афіксів набувають нового словотвірного і лексичного значення. Але більш продуктивним виявляється дієслово *vertere*. Так, словникова стаття префіксального дієслова *advertere* містить такі лексико-семантичні варіанти: 1) повертати (очі), направляти (погляд), 2) робити зауваження; 3) вказувати; 4) звертати (на себе), притягувати (до себе).

У багатоступеневому СГ *vertere* кожний ступень має свої особливості. На **першому** ступені словотворення визначаємо такий склад похідних латинської мови: *vertere - versare (intens.), versoria, ae f, versura, ae f, versus, a, um 1, versus, us m, versus 3, versus 4, vertebrum, i n, vertex, icis m, vertibilis, e, verticillus, i m, vertebra, ae f, vertigo, inis f, vertilabundus, a, um, vertumnus, i n, verti (med.-pas.), advertere, antevertere, avertere, circumvertere, convertere, controversari (depon.), controversus, a, um, devertere, divertere, evertere, intervertere, introversus, invertere, obvertere, pervertere, praevertere, praevorto (apx.) = praeverto, retroversus, a, um 1, reverti (semidepon.), subvertere, transvertere.*

Частиномовний склад має такий вигляд: 9 іменників, 20 дієслів, 2 прикметники, 4 дієприкметники. Домінуюча кількість дієслів пояснюється тим, що деривати першого ступеня знаходяться у безпосередній близькості до дієслова-вершини (у нашому випадку дієслово). На наш погляд, це є певна універсалія, тому що у інших мовах теж «перший ступень працює на свою частину мови – твірне дієслово» [Казак 2004, с. 21]. Деривати аналізованих СГ утворені суфіксальним (15 одиниць), префіксальним способами (20 одиниць). Частиномовна приналежність певною мірою зумовлює способи їх утворення. Так, префіксальним утворюються більшою мірою похідні дієслова, суфіксальним – іменники та прикметники.

Деривати **другого** ступеня словотворення реалізують словотвірний потенціал слів першого ступеня – різних дієслів, а також іменників, та прикметників, що є характерною для цього ступеня частиномовною рисою. Таким чином, другий ступень підтверджує, що дієслова будь-якої дериваційної структури виступають базою для утворення перш за все іменників [Казак 2001, с. 190]: *advertere [ad+verto] - adversare [intens. adverto], adversio, onis f [adverto], adversaria, orum n pl. [adverto], adversus 2 [adverto]; antevertere [ante+verto] - anteverta, ae f [ante+verto], anteverti [ante+verto] depon., antevorto = anteverto; avertere [ab+verto] - aversus, a, um [averto], avertarius, i m [averto], inaversibilis, e [in+averto], inavertibilis, e [in+averto] = inaversibilis, aversio, onis f [averto], aversor, atus sum, ari 1 [averto], aversor, oris m 2 [averto], avorsari [avorto] (avorto = averto); circumvertere [circum+verto] - circumversio, onis f [circumverto], circumversari [circumverto] depon.; convertere [cum+verto] - convertor, -, verti [cum+verto] depon., convorto = converto, controversari [contra+verto] depon.; controversia, ae f [contra+verto], controversus, a, um [contra+verto]; devertere [de+verto] - deversorius, a, um [deverto], deverticulum, i n [deverto], devorto = deverto, deversitare [intens. deverto]; divertere [dis+verto] - diversitas, atis f [diverto], diversator, oris m [diverto], diversor, oris m [diverto], diversorium, i n [diverto] = deversorium, diversus, a, um [diverto], diverticulum, i n [diverto] = deverticulum, divertium, i n [diverto], divortium, i n [diverto]; evertere [ex+verto] - eversio, onis m [everto], eversor, oris m [everto], eversus, us m [everto]; intervertere [inter+verto] interversio, onis m [inverto], interversari 1 [interverto], interversor, oris m 2 [interverto]; introversus [intro+verto] - introrsum [introversum], introsus [introversum]; invertere [in+verto] - inversio, onis m [inverto], inversum [inverto], inversura, ae f [inverto], invertibilis, e [inverto]; obvertere [ob+verto] - obversio, onis m [obverto], obversari [obverto]; pervertere [per+verto] - perversio, onis m [perverto], perversor, oris m [perverto], perversus, a, um [perverto]; praevertere [prae+verto] - praevertor, -, verti [praeverto] depon. = praeverto, praevorto apx. = praeverto; retroversus, a, um 1 [retro+verto]; subvertere [sub+verto] - subversio, onis m [subverto], subversor, oris m [subverto], subverso, -, -, are [intens. subverto]; transvertere [trans+verto] - transversare [intens. transverto], transversus, a, um [transverto] - transversarius, a, um [transversus] = transversus, transverse [transversus], transversim [transversus] = transverse, transversum, i n [transversus], transversa [transversus].*

На **третьому** и наступних ступенях словотвірний потенціал кількісно значно зменшується, послаблюється: *diverse [diversus]; introrsum [introversum], introsus [introversum]; inversio, onis m [inverto]; inversum [inverto]; inversura, ae f [inverto]; invertibilis, e [inverto]; invertibilitas, atis f [invertibilis]; obversio, onis m [obverto]; obversor, atus sum, ari [obverto]; perversio, onis m [perverto]; perversor, oris m [perverto]; perversus, a, um [perverto];*

praevertor, -, *verti* [*praevertor*] *depon.* = *praevertor*; *reversio*, *onis m* [*revertor*]; *reverticulum*, *i n* [*revertor*]; *revertor*, *verti*, *versum*, *ere* = *revertor*; *subversio*, *onis m* [*subvertor*]; *subversor*, *oris m* [*subvertor*]; *subverso*, -, -, *are* [*intens. subvertor*]; *transversarius*, *a,um* [*transversus*] = *transverses*; *transverse* [*transversus*]; *transversim* [*transversus*] = *transverse*; *transversum*, *i n* [*transversus*]; *transversa* [*transversus*].

На **четвертому** останньому ступені СГ наявні такі похідні: *vertiginosus*, *a, um* [*vertigino*], *adversatio*, *onis f* [*adversor*], *adversativus*, *a,um* [*adversor*], *aversator*, *oris m* [*adversor*], *adversatrix*, *icis f* [*adversor*], *adversarius*, *a,um* 1 [*adversus* 1], *adversarius*, *i m* [*adversus* 1], *aversa*, *orum n pl.* [*aversus*], *aversum*, *i n* [*aversus*], *aversabilis*, *e* [*aversor* 1], *aversatio*, *onis f* [*aversor* 1], *aversatrix*, *icis f* [*aversor* 1], *convertibilitas*, *atis f* [*convertibilis*], *convertibiliter* [*convertibilis*], *inconvertibilis*, *e* [*in+convertibilis*]. *inconvertibilis*, *e* [*in+convertibilis*], *deversorium*, *i n* [*deversorius*], *deversoriolum*, *i n* [*demin. deversorium*], *deversitor*, *oris m* [*deversor*], *deversor*, *oris* 2 [*devertor*] = *deversor*.

У **іспанській** мові латинське дієслово *vertere* знайшло своє продовження у вигляді латинізмів *verter* (зі значеннями перехідна форма – 1) лити, наливати, 2) переливати, 3) виливати, 4) насипати, 5) нахилити, 6) перекладати з однієї мови на іншу, 7) викладати думки і неперехідна форма впадати, рефлексивна форма 1) литися, 2) текти, 3) проливатися) та *versar* (зі значеннями 1) вертїтися, 2) обертатися навколо чогось, а також розповідати про щось). Рефлексивна форма має значення набувати досвід, знання. Інші похідні: *versacion*, *versatil*, *versatilidad*.

У **італійській** мові перейшла форма *versare* зі значеннями: перехідна форма 1) лити, 2) сипати; 3) сплачувати; 4) виливати (горе); неперехідна форма – 1) текти; 2) переливатися через край; 3) знаходитися у якомусь стані; 4) торкатися теми; рефлексивна форма *versarsi* 1) проливатися, 2) впадати про річку, 3) занурюватися (про стан).

У **французькій** мові латинське дієслово *vertere* не знайшло продовження, але у мову ввійшла і розвинулася форма *verser* від лат. *versari* фреквентатив від *vertere*. Але структурна спільність не надала семантичної схожості і розвитку семантичної структури. За словником французьке дієслово *verser* має такі лексико-семантичні варіанти: перехідна форма - 1) лити, наливати, 2) сипати, насипати; 3) проливати; 4) давати щедро; 5) вносити гроші; 6) приєднати (документи); 7) скинути, покласти набік; 8) воен. зачислити. Неперехідна форма: 1) прокинути набік, 2) полягти (про хліб); 3) впадати в щось, захоплюватися. Рефлексивна форма *se verser* має значення наливати собі, насипати собі. Похідні, що входять до складу СГ *verser*, такі: *versage*, *versant*, *versatile*, *verse*, *verse*, *versement*, *verseur*, *versoir*, *verso*, *version*, *verseur*, *verseuse*, *deverser*, *deversement*, *devers*, *deverseur*, *deversoir*, *renversant*, *renverse*, *renversement*, *renverser*.

У **португальській** мові дієслово з значенням обертального руху – *versar* (повертати). Кореневе дієслово *vertere*, яке утворене на базі латинського *vertere*, успадкувало значення у перехідній формі - лити, виливати, проливати, розсипати, перекладати на іншу мову, у неперехідній формі – текти, витікати, впадати про річку, текти (пропускати). Похідними, що утворюють СГ, є *versátil* ‘непостійний’, *versatilidade* ‘мінливість’, *invertir* ‘перевертати, переставляти, розташовувати у зворотньому напрямку; змінювати’, *invertível* ‘зворотній’, *inversão* ‘перевертання, зміна звичного порядку’, *inverso* ‘зворотній’, *inversor* ‘перемикач’. Омонімічна форма розвиває значення *versar* ‘писати вірші’.

Висновки. Дериваційно-семантична структура СГ з вершинами «дієслово обертального руху» у латинській та сучасних романських мовах характеризується специфікою його структурних та смислових компонентів. В зіставлюваних мовах від латини до сучасних романських спостерігаються у певній мірі зміни як кількісного складу, так і у семантичній структурі похідних, що пояснюється насамперед посиленням послідовної семантичної диференціації у процесі тривалого часу еволюції мов, розвинутою полісемією, активністю базових словотвірних способів. Перспективним у наступних дослідженнях є розробка моделей семантичної еволюції похідних СГ у зіставлюваних мовах.

Література

Васильева В. Ф. Семантическая характеристология в контексте сопоставительного изучения языков / В. Ф. Васильева // Вестник Моск.ун-та. — 2003. — № 2. — С. 9 – 15. *Виноградов В. В.* Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии (на материале русского и родственных языков) / В.В.Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. — М.: Просвещение, 1975. — 370 с. *Винокур Г. О.* Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. — М.: Просвещение, 1959. — 450 с. *Гак В. Г.* Языковые преобразования / В.Г.Гак. — М., 1998. — 768 с. *Земская Е. А.* Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. — М.: Просвещение, 1973. — 320 с. *Ибрагимова В. Л.* Семантика русского глагола (лексика движения) / В.Л.Ибрагимова. — Уфа, 1988. — 80 с. *Казак М.Ю.* Глагольное словообразовательное гнездо в современном русском языке / М.Ю. Казак. — Белгород, 2004. — 124 с. *Казак М. Ю.* Частеречные структуры словообразовательных гнезд / М. Ю. Казак // Актуальные проблемы словообразования. — Елец, 2001. — С. 188 – 191. *Круглякова В. А.* Семантика глаголов вращения в типологической перспективе: Автореф. дис. ...к-та филол.н. 10.02.19/ Рос.гос.гуманитар.ун-т. — М, 2010. — 34 с. *Тихонов А. Н.* Словообразовательный словарь русского языка: в 2-х томах, Т.1. / А. Н. Тихонов. — М.: Русский язык, 1990. — 1550 с.

Лексикографічні джерела

Candido de Figueiredo. Dicionario da Lingua Potuguesa. V. I–II. – Amadora: Libraria Bertrand, 1938. *Corominas J.* Breve diccionario etimologico de la lengua castellana. - Madrid: Editorial Gredos, 2003. – 627 p. *Diccionario de la lengua Espanola.* Vigesima segunda edicion – Ел.ресурс: <http://buscon.rae.es/draeI/Srvlt>. *Dubois J., Mitterand H.,Dauzat A.* Dictionnaire d'etymologie. – Paris: Larousse, 2001. – 822 p. *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots. – Paris: Klincksieck, 2001. – 833 p. *Forcellinni E.* Totius Latinitatis Lexicon, consilio et cura J.Facciolati, opera et studio Forcellini alumni seminarii Patavini, lucubratum. - Prati: Aldiniani, 1858-1875. – Vol. 1–6. *Il Sabatini Coletti Dizionario della Lingua Italiana* – Ел.ресурс: <http://dizionari.corriere.it/cgi-bin/sabcol/trova>. *Machado J.P.* Dicionario etimologico da lingua portuguesa. Vol. 1–5. 3 edicao. Lisboa, 1977. Ел.ресурс: (<http://www.ipn.pt>). *Martin F.* Les mots latins groupes par familles etymologiques. – Paris: Hachette livre, 2007. – 340 p. *Pianigiano O.* Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana. – Genova, 1998. Ел.ресурс: (<http://www.etimo.it>).

УДК (811.112.2+811.161.2).001.36:808.5

АРТЮХОВА А.О

(Національний університет «Одеська юридична академія»)

РИТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО МІТИНГОВИХ ДИСКУРСІВ (зіставний аспект)

Статтю присвячено зіставному аналізу українського та німецького мітингових дискурсів, що проведено на матеріалі мітингових промов Віктора Ющенка та Віллі Брандта. У дослідженні визначено статус мітингового дискурсу та його контрактивну риторичну специфіку у двох не близько споріднених лінгвокультурах.

Ключові слова: мітинговий дискурс, політична комунікація, риторичні фігури.

Артюхова А. А. Риторические особенности украинского и немецкого митинговых дискурсов (контрастивный аспект). Статья посвящена сопоставительному анализу украинского и немецкого митинговых дискурсов, который проведен на материале митинговых выступлений Виктора Ющенко и Вилли Брандта. В исследовании определен статус митингового дискурса и его контрастивная риторическая специфика в двух не близко родственных лингвокультурах.

Ключевые слова: митинговий дискурс, політична комунікація, риторическі фігури.

Artiukhova A. A. Rhetoric features of Ukrainian and German meeting discourse (comparative aspect). The paper deals with the comparative analysis of Ukrainian and German meeting discourse. The meeting speeches of Viktor Jushenko and Willy Brandt were chosen as the material for the research. The Paper determines the meeting discourse status and its contrastive rhetoric characteristics in two non cognate linguocultures.

Key words: meeting discourse, political communication, rhetorical figures.

Мітинговий дискурс є однією з найемоційніших, найексперсивніших та найбільш персуазивних форм політичної комунікації. Виступ на мітингу не може бути нейтральним, що пов'язано з важливою проблематикою мітинга, який зазвичай організується в кризовий період або з приводу актуальних подій у культурно-політичному житті суспільства. Дискурсивна специфіка мітинга формується просторово-часовими параметрами, особливою системою адресантно-адресатних відносин цієї комунікативної ситуації [Артюхова 2012, с. 6].

Метою цієї статті є зіставний аналіз риторичних фігур (РФ), що використовуються в політичних промовах в умовах німецької та української мітингової комунікації. **Об'єктом** дослідження є простір німецькомовного та україномовного мітингового дискурсу.